

В. І. Теремко,
д-р наук із соц. комунік.

УДК 655.3.066.11

Українська книга: випробування часом і політикою

У статті йдеться про ключові чинники, що детермінують розвиток книжності, становище видавничої справи в Україні, основні напрями і важелі подолання її кризового стану.

Ключові слова: книга, видавнича справа, книжність, читання.

Вступ. *Актуальність теми.* Проблемний погляд на сучасну українську книжність може бути сприйнятий як наївність, якщо орієнтуватися на тенденції, що домінують у світі. Там останніми роками гучно заявили про себе явища, що символізують зустріч (перехід) епох, задаючи перспективи і створюючи труднощі для подальшого розвитку галузі. Самосівно певною мірою вони виявляються і в нас, принципово не змінюючи нічого. Цілісної та повноцінної книжкової системи в Україні немає. Із цим, схоже, змирилися всі, при звичаївшись вибирати вигоди на руїнах. Належної ролі книзі в національному смислотворенні ніхто не відводить. Солідне думання над світоглядними, духовними викликами українському суспільству, що драматично виявилися у смисловій пустоті, поза порядком денним. Те, що не відбувається в культурі та інформаційній сфері, – наслідки недовизнання закономірності: втрата (захоплення) віртуальних об'єктів готує анексію об'єктів реальних. Книга як смисловий і смислотвірний медіум у цих процесах є генератором, фільтром і жертвою.

У структурно-інституційному розвитку видавничої справи не залишається місця як для конструктивів, так і для сподівань на позитивний рух, ініційований новими персонажами у владі. Ідеї, які витають над дискусійними столами, сигналять про те, що зміни відчують лише стільці в кабінетах. Замість системних зрушень – оновлення декорацій, пропедевтичні курси неофітів бюрократії, у кращому разі – проекти планів.

Для інтелектуально оснащених, аргументованих і прогностично забезпечених форсайтними ідеями дискусій не вистачає поінформованості і розуміння, для справ – знань і волі. Управлінські центри їх не стимулюють, експертне середовище розрізнене, а науки, з її ж вини, ніхто до уваги не бере.

Дослідження за темою. Книжність ніколи не була поза часом і політикою. Різні виміри їх

співвідношень і взаємозалежностей зі специфічних предметних позицій розглядали М. Куфаєв, М. Маклюєн, Р. Ленем, А. Мангуель, Ю. Мелентьєва, Г. Почепцов, О. Рісс, у чиїх напрацюваннях вигранюється методологічна основа погляду на книжність як явище культури, соціальної творчості, антропологічний чинник, ядро логоцентричних комунікацій, інструмент генерування індивідуальних і колективних смислів.

Нелінійне прочитання фундаментальних щодо розвитку книжності ідей виводить на багатоаспектне бачення часу не лише як фрагмента вічності, а й як життєвого (ділового) простору, що акумулює досвіди можливостей, здобутків і втрат; часу як ініціативи (сил, що генерують характеристики моменту) і часу як горизонту очікувань, необхідностей – справ, без яких неможливі самозбереження і розвиток. Із цієї платформи час як соціальна функція диверсифікується на час історичний, культурний і політичний. Їх зіставлення допомогло побачити в теперішній книжності великі дисбаланси. Принципово організовують досягнення реалій національної книжності на теперішньому етапі концепти осьового й острівного часу. Соціальна філософія, філософська антропологія, хронософія (М. Хайдеггер, П. Рікер, А. Гелен, Р. Козеллек, С. Кримський) задають параметри гетерономного аналізу і книжкової сфери завдяки асиметричному її просвітленню з альтернативних позицій і в різних сценарностях. До такого пізнавального шляху вітчизняна наука намагається підступити неспішно, що актуалізує заявлену тему і породжує певну евристичну інтригу.

Сфокусовані на сучасних реаліях розмисли здобувають додаткові можливості завдяки аналізу політики (цілеспрямованої практики держави на основі необхідностей). На чільних позиціях тут зі своїми ідеями Б. Гогвуд, М. Говлет, Е. Янг, Д. Істон, Т. Парсонс, Л. Пал, В. Горбатенко, В. Тертичка та ін.

Увиразнюють актуальність і конкретизують пізнавальне поле фахові дискусії, насичені міркуваннями прикладної невідкладності. Ключові концепти цих дискусій – важливий аспект контенту спеціалізованих журналів і цифрових ресурсів. Реалії української книжності здебільшого є предметом експертного розгляду, в чому традиційно активні О. Афонін, О. Коваль, К. Родик, М. Сенченко. Їхні судження задають траєкторію парадигмального розуміння галузевої ситуації, ініціюють міркування про співвимірність дискурсивного та реального.

Мета дослідження. Відмова від дискурсивного пошуку – принципова настанова цієї евристичної спроби. Ключовою детермінантою є генерування вивідних знань у процесі міждисциплінарного теоретичного синтезу, практичних спостережень і мисленнєвої роботи на основі досягнення викликів, проникнень у галузеві необхідності, а також розумінь об'єктивних реалій.

Синтез ідей, узятих з актуальних інтелектуальних сфер, пізнавальні напрацювання і практичні досвіди платформують положення, покликані спонукати до нової якості думання, практик і управлінської культури.

Теоретичні засади і гіпотези. Видавнича галузь надзалежна від суспільного організму. Саме її безпосередньо стосується формула: «Ніщо не виникає з нічого», яку є достатні підстави прочитати і таким чином: амбіції держави формують запит на певний тип особистості. У змісті цього запиту – стимулювання потреби у книзі або маргіналізація її соціокультурної ролі [1; 2; 3].

На видавничу справу безпосередньо тиснуть чимало сил. Стрижневі процеси визначає передусім демографічна ситуація: кількість і структура населення; частка сімей з дітьми; місце проживання, рівень освіти, культурних домагань і зайнятості. А вони – похідні від історичної спадщини, економіки та соціальної політики. Тривала депопуляція відбирає у видавничій галузі потенційних читачів.

Розвиток книжності не може значно випереджати темпи зростання доходів населення, бо лише близько одного їх відсотка люди витрачають на книги. А більшість із тих, хто грошей не має чи не рахує, у книгарні майже не заходять. Не до книги в непевні часи, бо тоді переважає заклопотаність первинними потребами. Найкраще працюють на її користь економічне зростання, атмосфера соціального оптимізму, реальна можливість досягати життєвого успіху завдяки знанням, талантам і працьовитості (робота соціальних ліфтів).

Більшість із цих явищ є результатами соціальної інженерії, тобто цілеспрямованої політики. Найвідкритіший до неї – середній клас, заряджений на соціальний поступ, самовираження та

самореалізацію. Він теж визріває завдяки політиці. Своїм дітям його представники не залишають ні шахт, ні заводів, ні земель; далеко не всі спроможні купити їм місце в аудиторії закордонного вишу, зате в їхніх силах передати цінні досвіди самостановлення. Енергію для набуття цих досвідів багатьом давали книги та жага успіху.

Становище середнього класу діагностує характер ціннісної системи та перспективи суспільства: в одній системі він – мета і засіб, в іншій – дратівливий чинник для влади і великого капіталу. Люди з цієї категорії важко переносять смислову пустоту. Їм нестерпно і в агресивному, і в анемічному середовищах. Вони органічно почуваються там, де відбувається активне творення цінних для громадянства ідей і смислів. І книга там затребувана.

Ситуація в економіці, освіті, культурі та духовній сфері, функціонування антропоцентричних соціальних механізмів і довіра до них синтезують передумови для самодостатності видавничої галузі. Сприятливі для неї умови найчастіше створюються в державах із визрілим національним інтересом, культурними традиціями і визнанням стратегічної ролі людського капіталу в реалізації проєктів розвитку. Усі галузеві доміанти там здебільшого залежать від неї. Деструктивні явища можуть по-різному впливати на них, однак здоровий галузевий організм знаходить ресурси для самовідновлення. За необхідності йому допомагає держава. Усе це неможливе там, де національна книжність позбавлена фундаментальних компонентів самодостатності.

Визначальні параметри видавничої справи похідні і від розуміння основ інтелектуального та духовного життя, джерел, завдяки яким країна збирається триматися на хвилях глобальної конкуренції, розуміння того, на яких засадах відбуватиметься згуртування громадянства і зміцнення національного духу. Інформацію про це надають економічна практика; ідеї, що циркулюють у суспільному дискурсі та у владі; ставлення до книжності як чинника наративізації простору суспільства. Інноваційні проєкти національного майбутнього стимулюють розвиток інтелектуально-креативного класу, а їх відсутність, навпаки, пригнічує його. Одні соціокультурні сценарії розраховані на розвиток книжності, інші – залишають її в енергетичній пустоті.

Методи дослідження. Системні явища неможливо пізнати без використання системної методології й застосування принципу інтердисциплінарності, який дає змогу з різних відстаней побачити явище в його зародженні, розвитку, структурно-функціональних виявах актуального буття, в досягненні утворень, які це явище породжує, а також розумінні сил, від яких воно залежить і які створює. Із цією актуальною для

заявленого дослідження методологічною настановою межує принцип емерджентності – він допомагає побачити в системі елементи, відсутні на підсистемних рівнях.

Першою спрацьовує за таких старань філософська методологія, яка задає стиль і проблемно структурує пізнавальні зусилля, забезпечує їх інструментарієм бачення невидимого, причиново-наслідкових чинників, а також взаємозалежностей, що існують у конкретному часі й у специфічному середовищі. Це позиціонує дослідження щодо ідентифікації, аналізу й оцінювання виявлених фактів мислення і ділової сфери; спонукає до пошуку ідей як передумови генерування нових мисленнєвих утворень, спроможних стимулювати практики, що актуальні в певному проміжку часу та культурному просторі. Реально постає можливість роздивитися і те, що стримує перехід об'єктів і систем на рівні нових актуальностей. Цінність при цьому виявляє і методологія форсайтного мислення, допомагаючи за очевидною реальністю побачити картини ймовірного майбутнього у певних модельних характеристиках.

Залежно від дослідницьких ситуацій було використано потенціал теоретичних і емпіричних методів.

Результати й обговорення. Стратегія інноваційного розвитку, схоже, в нашій країні ще не на порі, а через це виникає ризик розминутися з часом. В інформаційну епоху провідним джерелом національних багатств є не промислово-аграрне ядро, а базований на інноваціях інформаційний сектор економіки, основний важіль якого – знання як продуктивна сила. Інноваційно активна країна, інтегруючись у світові технологічні процеси, просто змушена розвивати всі складники книжності як стратегічний інструмент.

Попереду інновацій – люди з розвинутою здатністю генерувати ідеї та різноманітні «ноу-хау». Про їх цінність свідчать попит на ринку праці, якісна структура міграції населення та популярні в суспільстві наративи. В Україні високоосвічена та культурно розвинена особистість значною мірою витіснена на крайню межу суспільних пріоритетів. Це демотивує її зусилля задля саморозвитку, бо головне – не хто ти, а звідки, чий і з ким. Телеекран нав'язує гламурні витребеньки, змагання за «скатертину-самобранку» або романтизує девіантність. Не стимулюють до ознайомлення з книжкою досвід і публічна активність багатьох із тих, кого називають «знаковими особами».

Країна, яка живе за рахунок надр і ґрунтів та не шукає собі місця там, де відбувається генерування ключових для сучасного світу інтелектуально насичених енергій та високотехнологічних важелів, мусить розпрощатися з ілю-

зіями про свою роль у великих справах, бо місцезорешування і масштаб території дуже швидко перестануть бути визначальними. Така країна не має мотиваторів для створення ефективного інтелектуально-освітнього та креативного простору. Нове й оригінальне зростає на її пустирях не завдяки, а всупереч, рідко збільшуючись у масштабі.

У часи децентралізації можливостей покладається лише на державу згубно, а не зважати на те, що від неї безпосередньо залежить, неприпустимо, бо держава формує і контролює макротенденції. Роками представники політичних й економічних висот не надто переймалися тим, що країні необхідно рости. А рости – це і вчитися з мудрих книжок, і збирати їх з усього світу, і йти з ними у світ. За відсутності таких настанов видавничій справі нізвідки черпати енергію.

Простір книги за останні десятиліття різко змінився, і ще не зрозуміло, коли й яким він буде в розквіті інформаційної епохи. Як і не відомо, якою вона буде тоді. Наразі універсальні тенденції її розвитку спорадично виявляються і в Україні. Але у вмінні долати розриви між культурним, технологічним і комерційним складниками діяльності українська видавнича справа далеко відстала від провідних країн. Тому змушена терпіти і те, що в багатьох державах уже забули [4].

Українська книжність важко долає міжцивілізаційний простір, більше тяжіючи до цінностей і досвідів індустріальної епохи, коли майже все культурне життя центрувала друкована книга. Тоді начитаність вважали однією із найбажаніших переваг. У народі нормою було ставлення до письменників як до богообраних. Політичні режими діяли літературоцентрично або літературоненависницьки: письменників годували «з рук» або переслідували (перший китайський імператор, прийшовши до влади, спалив книги і винищив письменників). Світ прагнув читати і з кожним роком читав дедалі більше. Якісна книга була дефіцитом [5]. Пік індустріальної епохи символізував розквіт логоцентризму, модернізму та видавничої справи. Розвиток інших медій книзі не дошкуляв.

Усе почало різко змінюватися з настанням інформаційного часу, з яким прийшли постмодернізм і культ множинності. Телебачення, нові медії та індустрія розваг витісняють книгу і читання з ядра культурного життя. Частково в цьому винна і видавнича індустрія, яка безоглядно поринула в масовизацію (белетризацію), спричинивши виродження інтенційного читання. А в стихії гри та розважальності книга слабша за медії, що з нею конкурують.

Сильно вдарив по видавничій справі й вибух інтернет-активності. На шляху до читача текс-

тові вже не обов'язково ставати книгою, достатньо опинитися у відкритому доступі. Іншим став читач. Для самовираження йому вже цікавіше побувати в ролі автора, а можливостей для цього нині багато. Квасітворчість і квазічитання мають велику притягальну силу. Усе це потрібно сприймати як нову грань соціокультури, яка довго вкорінюється, але й довго існує.

Індустріалізований вихід книжкового контенту в інтернет, поява потужних глобальних, регіональних і національних гравців, розвиток інтерактивних і мультимедійних практик – реалії з незбагненим потенціалом майбутнього. У результаті читання стало і проникненням у світи слова, і мандрівкою віртуальними просторами, і грою, в якій персонажі можуть отримувати інші, ніж за версією автора, біографії й у всьому діяти інакше. Комп'ютерні програми здатні трансформувати роман в оперу, фільм чи спектакль, а футбольний матч – у триллер чи комікс [6; 7].

Цифра, глобалізуючи медіасферу, робить українську книгу кокурентно відкритою в полімовних аудиторіях, проте лише кожен четвертий читач у ситуації вибору надає перевагу українськомовному варіантові [8]. У перспективі смислова, естетична та інші властивості контенту домінуватимуть над мовою його представлення, а видавництвам доведеться освоювати полімовність.

Теперішня молода людина, опинившись серед різноманіття медій, охочіше надає перевагу тим із них, які є динамічнішими і мобільнішими за книгу. Вона вже не буде турбуватися про створення домашньої бібліотеки, бо має доступ до інтернету і цифрових пристроїв для читання. Замість того, щоб нидіти над томом про Дон Кіхота, молодь відправиться з ним саме у віртуальні пошуки чарівної Дульсінеї. Так у цій стихії визрів «читач-слухач-глядач-імітатор» – композитна фігура новітніх культурних практик. І це об'єктивність медійного світу.

В історії світової культури можна знайти чимало парадоксальних сюжетів, пов'язаних із привабливістю до книги. Свого часу Александра Македонського призвичаїв до неї Арістотель. Томик «Іліади» давав розраду в походах і вирізняв полководця серед неграмотного люду. Амбітне оточення, прагнучи лояльності імператора, вперто вивчало літери. Навіть цілковито неграмотні вельможі шукали книги. Славнозвісна Александрійська бібліотека – результат старань його спадкоємця Птолемея, який дослухався до поради вченого і письменника Д. Фалерського.

У XVIII ст. якийсь російський спритник нажив статки, продаючи в розкішних оправах чисті блоки паперу: настільки респектабельно

було мати книгозбірні. Ще наприкінці минулого століття глави держав, ідучи з постів, вважали честю заснувати бібліотеку [5]. Чи спостерігаємо ми подібні процеси в наших реаліях?

На сьогодні книга перестала бути центром медіасвіту і статусним артефактом. Вона – одна із медій, а її ключові переваги вже не всі здатні побачити. І це виклик видавничій справі. За таких умов вона мусить залучити необхідні сили та перетворитися на працю заради книги, по-новому актуалізуючи її значущість. Але не все в реалізації цього завдання залежить лише від неї: контроль горизонтів соціокультурного розвитку суспільства є прямим обов'язком держави, саме в цій сфері відбувається акумулювання інтересу до книги [2].

Сучасна українська книжність переживає драми туманного «острівного часу»: за ключовими параметрами відстає від книжного світу і від більшості сфер національної економіки, об'єктивно є жертвою недолугої внутрішньої політики й агресивної політики зовнішньої. Вона розвалена структурно й інституційно, на її території не діють ні стимулятори розвитку, ні запобіжники занепаду. Важелі впливу на процеси перебувають уже за її межами, а це – «безчасовість». Повноцінно конкурентноспроможних ідей і практик, що сигналізували б про наближення її «осьового часу» (актуалізації сил розвитку), критично мало. Усе, що народжується, – симпатичні проекти однаків. Без інвестицій, інфраструктури та ефективних маркетингових програм вони ризикують так і залишитися симпатичними.

Управлінським центрам катастрофічно не вистачає розуміння того, що конче потрібно робити нині й чого неможливо буде уникнути завтра. Там верховодять буйне невігластво, компетентнісний параліч, неусвідомлення потреб часу та невстигання за ним. Упродовж останніх десятиліть галузь ніхто кваліфіковано не аналізував. Сигнали з експертного середовища не викликали волі держави визнати катастрофічний стан справ і налагодити справу відповідно до реалій й особливостей національного інтересу. Тому й дотепер той інтерес не викристалізований у сфері, на яку покликана працювати книжність [9; 10; 11; 12].

Галузь критично заморожена. Майже двадцять років поспіль кількість виданих книг і брошур на душу населення недалеко «втікає» від одиниці. Більше третини виданого – результат зусиль однієї компанії, яка талановито використала випробувані у світі маркетингові технології. Є ще кілька вартих уваги практик. Левова частка книжкового масиву – далекі від ринкових процесів внутрішньосистемні (галузеві, корпоративні) видання, а також продукція адміністративно склепаних монополій, які

добивають і без того відсталий ринок. Інші видавництва мучаться, то горнучись до адміністративного плеча, то заглядаючи в очі грантодавцям, бо на самодостатню працю простору залишається дедалі менше, і сил для цього вистачає одиницям.

Повноцінного ринку національної книги в Україні немає – ні за відповідністю книжкового потоку демографічній структурі суспільства, ні за суб'єктною конфігурацією його операторів, ні за правилами ділових відносин. У цьому переліку свідомо пропущено критерій «читацькі потреби», бо він вартує окремого слова: людина, яка розриває зв'язок із книгою, значно рідше повертається до неї, бо її увагу підкорюють інші медіа та форми дозвілля [13; 14]. Очевидно, саме тому в деяких країнах затрати на задоволення цих потреб фігурують під час розрахунку вартості споживчого кошика.

В Україні останніми роками не було проведено відповідального аналізу статистичних даних, а коментарі до них є нічим іншим, ніж самообманюванням. Інакше йшлося б про структурну розбалансованість катастрофічно мілкового книжкового потоку, знищення конкурентного середовища в галузі та анексію національного книжкового простору. Аналіз засвідчив би і зацікавленість тим, наскільки активно країна читає, які тенденції домінують у цій сфері та як працює система національних наративів. Він також змусив би розпочати пошук причин екстремальної кризи і радикальних способів впливу на процеси.

Наразі потрібно побачити те, що донищує галузь, і те, що може дати їй розвивальний імпульс. На сьогодні порівняно оптимістичні сигнали подає сегмент книжки для дітей. Він росте кількісно і розвивається якісно. Цьому сприяють демографічні сили та динаміка вподобань. Не втрачають значення сюжети і герої. І теперішні діти чутливі до краси та казкового. Водночас їх дуже приваблюють ефекти співучасті. Провідні оператори ринку це знають, тому вони креативні, технологічно гнучкі й маркетингово мобільні. Амбіції спонукають їх контролювати тонус інноваційності, щоб устигати за трендами. Усі вдалі рішення видавництва – крок назустріч дитячим зацікавленням. Вони затратні, але і прибуткові, якщо здобувають масштаб.

Із белетристикою складніше, оскільки можливості творення видавництвами книги як унікального продукту в цьому сегменті обмежені, а «цифра» безжально «відгризає» своє. Багато тут залежить від популярності автора, сюжету і персонажів. Потужних авторських пропозицій в Україні не вистачає. Як виявило проведене в другій половині 2013 р. соціологічне дослідження, жодного українського письменника не знає

хоча б половина мешканців країни: 42 % відомо Ліна Костенко, популярність інших не перевищує 15 %. Неспростовні демотиватори – низька капіталізація текстотворення, проблематичність письменництва як професії. Знакові автори, сильні тексти, потужні інформаційні акції позитивно заряджають галузь: Дж. Роулінг своїм романом «Гаррі Потер» динамізувала видавничу справу в усьому світі і спонукала навіть «цифрове покоління» читати великі за обсягом друківані тексти.

Різно погіршилася донедавна порівняно стабільна ситуація в сегменті інтелектуальної книги. Довкола забезпечення середньої школи друкованою продукцією триває боротьба за доступ до грошей, а не за якісний навчальний продукт. Через невмолімі закони виходить із справи покоління авторів, для яких створення навчального видання для студентів рівноцінне взяттю життєвої вершини. Нова генерація до натувної праці заради цього не мотивована і часто не готова. Малоосмислене копіїлювання із вихоплених в інтернеті текстів того, що потім подається як власне видання, – повальна тенденція. Агресивно наступають «книги в авторській редакції», хоч насправді це поліграфічно відтворені тексти. Із розвитком цифрових сервісів загострюється проблема використання об'єктів права інтелектуальної власності. Міністерство освіти і науки України, схоже, ставиться до цих реалій надто екстравагантано.

Найдошкульніше пригнічує галузь зруйнованість системи книгорозповсюдження: зникнення книгарень; недостатні для їх ефективної роботи площі; несформованість інформаційно-логістичних служб; низька кваліфікація кадрів. У кращі часи шість мереж (майже дві тисячі книгарень) продавали за рік до 500 млн книг. Тепер Україна видає близько 50 млн книг і брошур, а продає через книгарні приблизно четверту частину. 200–300 млн потрапляють на прилавки імпортованої книги. Якщо вірити даним Державного комітету телебачення і радіомовлення, в Україні діють понад 7 тис. суб'єктів книгорозповсюдження. Усі вони забезпечують річний оборот, який не перевищує суму, еквівалентну 600 млн доларів США (до 80 % виручки отримують за продаж книг російських видавництв). У Німеччині, де найрозвинутіша інфраструктура книжкового ринку, близько 5 тис. книгарень оперують сукупним оборотом у 9–12 млрд євро. Приблизно таке ж співвідношення між кількістю торговельних об'єктів та обсягом продажів спостерігається у багатьох країнах світу. Навіть без застосування прискіпливого підходу зрозуміло, що в нас не налагоджений статистичний аналіз, а структурна політика в галузі вже давно практично відсутня (якщо

вона є взагалі). Очевидно, блокування в 90-ті рр. минулого століття галузевих реформ було стимільоване ззовні і мало передусім політичну, а не лише економічну мету. Саме тоді національна видавнича справа втратила основні конкурентні шанси, які виявили себе і як незреалізовані шанси розвитку.

Час спонукає думати про розповсюдження книг і в контексті нових стилів життя. З огляду на це за кордоном книгарні починають функціонувати в мультиформатному режимі, пропонуючи клієнтам профільні та супутні послуги й товари для змістовного дозвілля. Оригінальних рішень, покликаних привабити людей, впроваджено чимало. У московському «Бібліоглобусі», наприклад, крім традиційних способів стимулювання лояльності, діє театральна сцена. Очевидно, у недалекому майбутньому книгарням доведеться стати центрами книжної культури, але для цього потрібні відповідні торговельні площі і кадри.

Книга перебуває під опікою в багатьох державах. Для її підтримання найчастіше застосовують податковий інструмент. Та цим інтерес до неї не обмежується. Оригінально, наприклад, проблему забезпечення матеріальної бази книгорозповсюдження вирішили у Франції, де власником приміщення книгарні може стати будь-хто, але в ньому дозволено продавати лише книги. Надстійка інфраструктура видавничої справи функціонує в Німеччині. Вживають дієвих заходів для захисту традиційної книжності як плацдарму культури Канада і Франція. Цікавий досвід має й Англія: сегмент наукової книги зростає тут швидше, ніж ВВП. Не втрачає динамізму класична книжність в одній із найінноваційніших країн – Японії. Переконливе лідерство в медійних, зокрема й видавничих, полях утримують США. Попри різноманітні внутрішні перепади, аргументовану ділову агресивність демонструє Росія. А в нас, схоже, розтягування об'єктів книжної системи – один із найрезультативніших національних «проектів» останніх десятиліть.

Організування в Україні на основі національного капіталу мультиформатної, рівновіддаленої від видавництва і самодостатньої книгорозповсюджувальної мережі – точка відліку в подоланні дискримінації української книги там, де їй органічно має належати першість. У надрах галузі ресурсів для такого проекту не знайти. Необхідну для старту матеріальну базу давно вже привласнено. Залишається сподіватися, що це може стати культурною місією національного бізнесу. Проте наразі він до книжкової справи байдужий, а на основі більшої вигоди – за законом переливання капіталу – кошти в галузь не надійдуть. Для ефективної роботи такої мережі потрібно забезпечити дві передумови: випускати значно більшу кількість книг, ніж є

тепер, та обмежити практику прямих продажів (у Німеччині, наприклад, близько 90 % продукції проходять через книгарні).

Багато держав стали перейматися створенням зцентрованого на книзі та читанні культурного середовища. Серед безпосередніх учасників реалізації таких програм – перші особи та знакові фігури, що надає справі суспільного авторитету і сприяє її ресурсному забезпеченню. Далі спрацьовує механізм орієнтації на центри впливу. Муніципалітети міст створюють спеціальні служби, бюджетують резонансні проекти. Один із них – онлайн-доступ до цифрового контенту в метро з можливістю подальшої взаємодії з бібліотеками. У такому середовищі ініціативи суб'єктів галузі легше здобувають підтримку. Якись із тих ініціатив корисно було б і в нас реалізувати – заснувати, наприклад, у Києві та обласних центрах парки книжкової культури. У цій справі світ креативить буйно – переймати є що, а там, дивись, і самі до чогось додумаємося.

Видавниче співтовариство має чимало підстав переглянути ставлення до бібліотек. Донедавна традиційна там тиша тривожить не лише бібліотечних працівників. Зустрічі з авторами, дискусії, різноманітні імпрези – далеко не весь перелік актуальних форм спільної діяльності. Дрейф у мультиформатність для бібліотек є цілком реальним. Нічого крамольного немає й у виконанні ними розповсюджувальних функцій: «друк за вимогою», агрегація та дистрибуція цифрового контенту, продаж друкованих книг, єдині каталоги й єдині читацькі квитки. У США можна взяти книжку в одній бібліотеці, а віддати в іншій.

Завдяки новим ідеям бібліотеки зуміють зберегти те, що нагромаджували віками, та переконливо спростувати футурологічну балаканину про них як лише про музеї книг. У країнах, які живуть майбутнім (Сінгапур, Фінляндія, Норвегія, Польща, Литва та ін.), споруджують нові бібліотечні комплекси та модернізують наявні. Така необхідність постала і в нас, бо споруди навіть найбільших бібліотек до мультиформатного функціонування непридатні.

У результаті неілюзорного мислення доходимо висновку, що багато з утраченого на території української книжності вже не повернути. Потрібно глибинно побачити і визнати те, що є, і зрозуміти, як бути далі. Справа вимагає залучення звідусіль інформації і перетворення її на програми розвитку. Аналітичного центру, який би володів такими можливостями, в Україні немає. Цим вона теж відрізняється від світу. Аналітико-конструювальну роботу не в змозі виконати ні найдобросовісніший чиновник, ні найталановитіший аматор, бо тут потрібні особливе бачення, методологічна вправність і дисциплінованість. Серед завдань такої інститу-

ції – генерування стратегічних ідей, форсайт-проектів, оптимізування поняттєвої системи та нормативно-правової бази. Зацікавленості в такій роботі управлінські центри не виявляють.

Висновки. У видавничій галузі має утвердитися розуміння того, що в постмодерної людини на першому місці перебувають інші компоненти культури, ніж у людини модерну. Ця зміна системи цінностей виявилася в її поведінці в медіасвіті, про що свідчить ставлення до книги, читання та об'єктів інтелектуальної власності. Структурні і функціональні зміни неминучі в усіх сегментах книжності. Видавництва трансформуватимуться в медіакомпанії, що працюватимуть із мультимедійним контентом.

Драматургія теперішніх справ переконує в необхідності галузевих реформ, збалансованих в усіх підсистемах. Без нових поглядів, розуміння і управлінських зусиль вони неможливі. Адже кризові явища посилюються тут банальною неготовністю до впровадження змін. Додався і параліч екстремального часу.

Українська книга не зреалізує свого потенціалу, якщо в Україні не буде створено структурно та інституційно повноцінного ринку. Не побачить її і світ. А це виклик компетентнісно виснаженому й етично здеградованому видавничому співтовариству, яке повинне навчитися жити за правилами і контролювати їх дотримання всіма суб'єктами, як це роблять у Німеччині.

Держава мусить розглядати читання як стратегічний ресурс і ініціювати збалансований інноваційний розвиток усіх підсистем української книжності відповідно до національних інтересів. Без цього видавничу галузь не реанімувати.

Можливості для якісних змін є завжди, якщо не ігнорувати їх, бути до них готовим й ініціювати необхідні процеси. Їх енергетичним джерелом і каталізатором могла би стати стратегія модернізації національної книжкової справи як платформа її повноцінного входження в глобальний книжковий світ. Запит на неї і контроль за її впровадженням – прямий обов'язок держави.

Подяки. Збирання, опрацювання матеріалу, пошук ідей для концептуального структурування авторських думок спонукали згадати незліченну кількість істинних книжників, завдяки

яким ми маємо минуле, сьогодення і майбутнє видавничої галузі.

1. Куфаев М. Н. Проблемы философии книги. Книги в процессе общения / М. Н. Куфаев. – М. : Наука, 2004. – 188 с. : ил.

2. Афонін О. В. Українська книга в контексті світового книговидання / О. В. Афонін, М. І. Сенченко. – К. : Книжкова палата України, 2009. – 277 с.

3. Теремко В. І. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії : монографія / В. І. Теремко. – К. : Академвидав, 2012. – 328 с. – (Сер. «Монограф»).

4. Коваль О. Про читання. Мої 5 копійок до всіх планів перезавантаження країни [Електронний ресурс] / О. Коваль. – URL: <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/03/27/160314>.

5. Мангуель А. История чтения / Альберто Мангуель ; пер. с англ. М. Юнгер. – Екатеринбург : У-Фактория, 2008. – 381 с.

6. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / Маршалл Мак-Люен ; [пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова]. – 3-тє вид. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Вип. 1. – 392 с. – (Сер. «Зміна парадигми»).

7. Ленем Р. Електронне слово: Демократія, технологія та мистецтво / Ричард Ленем ; [пер. з англ. А. Галушка]. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 376 с.

8. Бондаренко О. GfK: Україномовні книжки обирають лише 25 % читачів [Електронний ресурс] / О. Бондаренко. – URL: http://www.svidomo.org/defend_article/19500.

9. Коваль О. «Українська книга»: домовляємося про реформи чи палимо шини? [Електронний ресурс] / О. Коваль. – URL: http://society.lb.ua/culture/2014/05/12/266117_ukrainska_kniga_domovlyaiemosya.html.

10. «Українська книга 2014», або Хто всі ці видавництва? [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.chytomo.com/news/ukrainska-kniga-2014-abo-xto-vsi-ci-vidavnictva>.

11. Муниципальні книгарні у Києві: МАФи чи атмосферні заклади? [Електронний ресурс] – URL: <http://www.chytomo.com/news/municipalni-knigarni-u-kyevi-mafi-chi-atmosferni-zakladi>.

12. Родик К. Малоросійські перспективи надзвичайного закону Яценюка / К. Родик // Україна молода. – 2014. – № 58. – С. 11.

13. Сенченко М. Читання, соціальна нерівність, електронна книга / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 1. – С. 3–6.

14. Мелентьева Ю. П. Чтение: явление, процесс, деятельность / Ю. П. Мелентьева ; Отделение историко-филол. наук РАН, науч. совет РАН «История мировой культуры». – М. : Наука, 2010. – 182 с.

Подано до редакції 15. 05. 2014 р.

Teremko Vasyl. Ukrainian book: the test of time and politics.

The article deals with the key factors that determine development of publishing industry in Ukraine, the main directions of overcoming its crisis.

Keywords: book, publishing industry, reading.

Теремко В. И. Украинская книга: испытание временем и политикой.

В статье идет речь о ключевых факторах, которые детерминируют развитие книжности, состояние издательского дела в Украине, основные направления и рычаги преодоления его кризисного положения.

Ключевые слова: книга, издательское дело, книжность, чтение.